

Rebecca Johnson

Gender, rasa, klasa i seksualna orientacja. Teoretyczne ujęcia intersekcjonalności

[Nie da się ukryć przeszłości ani rodziców]. Bezustannie nam towarzyszą, są rządem cienia, który zawsze zajmuje miejsce w naszym życiu. Tak jak inne elementy przeznaczenia, pojawiają się zanim zauważymy, że już są, jak osady, o których uczymy się co z nimi zrobić, albo pozwalamy im zatruć nas w ten czy inny sposób. Nie można ich wymazać, są częścią naszego przeznaczenia, częścią tego, co uczyniło nas tym, kim jesteśmy.

James S. Hans. *The Fate of Desire*¹

Teoria intersekcjonalności skupia się na tym, jak gender krzyżuje się z innymi wymiarami życia kobiet. Pojęcie 'intersekcjonalności' zajęło ostatnio ważne miejsce w krytycznych analizach². Ale dla feminizmu zwracanie uwagi na skrzyżowania nie jest czymś nowym. Jak stwierdza Angela Miles, w wysiłkach na rzecz zbudowania zintegrowanej feministycznej analizy³ od dawna zwracano uwagę na skrzyżowania. Tak jak Hans w cytowanym na wstępie epigramie, Miles przypomina o tym, jak ważne jest zwracanie uwagi na przeszłość. Jej zdaniem zbyt często feministyczny projekt teoretyczny ignoruje swoją historię minimalizując złożoność debat, jakie toczyły się w feminizmie na temat potrzeby konstruktywnych i twórczych podejść do napięć między różnicą a konkretnością, które często pojawiają się na skrzyżowaniu przywileju i wykluczenia. Biorę do serca uwagi Miles. Aby naszkicować podstawy teorii intersekcjonalności skomentuję pewne momenty z historii ruchu, badań i praktyki feministycznej, które są częścią naszego rządu cienia, który czyni z nas to, kim jesteśmy. Nie

---

¹ Hans, James S. (1990). *The Fate of Desire*. Nowy Jork: State University of New York Press, s. 147

² Wśród tekstów, które bezpośrednio odnoszą się do analizy intersekcjonalności są: Crenshaw, Kimberlé (1989). *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. University of Chicago Legal Forum, s. 139; Hine, Darlene C. (1993). 'In the Kingdom of Culture': Black Women and the Intersection of Race, Gender, and Class. W: Gerald Early (red.). *Lure and Loathing: Essays on Race, Identity, and the Ambivalence of Assimilation*. New York: The Penguin Press, s. 337; Grillo, Trina (1995). *Anti-Essentialism and Intersectionality: Tools to Dismantle the Master's House*. *Berkeley Women's Law Journal*, 10 (1), s. 16; Belleau, Marie-Claire (1999). *L'intersectionnalité: Feminisms in a Divided World (Quebec-Canada)*. W: Dany Lacombe & Dorothy Chunn (red.), *Law as a Gendering Practice*. London: Oxford University Press, s. 19

³ Zob. Miles, Angela (1996). *Integrative Feminisms: Building Global Visions, 1960s-1990s*. New York: Routledge.

będę opisywać całej historii ruchu feministycznego, raczej idąc śladem Foucault⁴ skupię się na genealogii przemieszczeń, które kształtowały teorię interseksjonalności. Proponuję raczej konceptualną „historię teraźniejszości” niż historię ruchu kobiet. Chodzi mi o to, aby naszkicować kontury teorii interseksjonalności, przy czym opis ten w dużej mierze oprze się na historii dyskusji na temat esencjalizmu i tożsamości, jakie toczyły się w feministycznym środowisku.

W ramach wstępu do tej dyskusji chciałabym się podzielić następującą refleksją. Aktywistki bardzo często napotykają bardzo różne argumenty dotyczące esencjalizmu i tożsamości, zależnie od tego czy sprawy, którymi się zajmują mają charakter publiczny czy prywatny, a także na jakich arenach są artykułowane. Toteż najpierw przedstawię kilka refleksji na temat podziału na prywatne i publiczne, gdyż teoria interseksjonalności rozwinęła się w wyznaczanym przezeń kontekście.

Interseksjonalna aktywistka i podział na prywatne/publiczne

Wydzielenie domen prywatnych i publicznych leży u podstaw społecznego życia i polityki nowoczesnego państwa liberalnego. Podział na prywatne i publiczne dostarcza konceptualnej ramy dla rozgraniczenia tych różnych domen i określa, jakie formy aktywności są w nich podejmowane. Z jednej strony mamy pewne działania, które ujmowane są jako sprawy publiczne czy polityczne, z drugiej zaś formy aktywności, które są ujmowane jako sprawy prywatne czy osobiste. Można oczywiście argumentować, iż żadna forma aktywności nie ma ontologicznego statusu „bycia publiczną” [*publicness*] czy prywatną. Publiczne i prywatne, tak samo jak uroda, istnieje tylko w spojrzeniu tego, kto patrzy. A patrząca/ patrzący przeważnie postrzega świat za pośrednictwem tej czy innej ideologii⁵. Chociaż standardy urody różnią się w zależności od miejsca czy historycznego okresu, i chociaż zawsze znajdą się jednostki z niespotykanymi wizjami czy upodobaniami, to jednak istnieje szeroko upowszechnione przekonanie o tym co jest piękne, a co nie jest⁶.

Na tych samych zasadach upowszechnione jest przekonanie o tym, co należy do domeny publicznej, a co jest sprawą prywatną. Przekonanie to nie tyle odzwierciedla rodzaj danej aktywności, ale raczej ujawnia wpływ dominującej ideologii na to, jak ludzie ujmują [*conceptualize*] świat, w którym żyją. Podkreślenie ideologicznego charakteru podziału na prywatne/publiczne nie oznacza, iż podział ten jest tylko mentalnym konstruktem. Owszem, jest nim, ale ze znaczącymi materialnymi konsekwencjami. Podział ten wiąże się z alokacją zadań i obowiązków tak pod względem ideologicznym, jak i fizycznym. Co znaczące, także ci, którzy nie podzielają ideologicznych założeń, określających dany podział obowiązków, także są mu poddani. Nawet pobieżny przegląd politycznej aktywności kobiet ukazuje trwałe zainteresowanie tym, jak zadania i obowiązki są przydzielane w

---

⁴ Zob. Michel Foucault (1997). *Nietzsche, Genealogy, History*. W: Donald F. Bouchard (red.), *Language, Countermemory, Practice: Selected Essays and Interviews*. Ithaca: Cornell University Press, s. 139.

⁵ Przekonywujące argumenty na ten temat sformułował Tomasulo, Frank P. (1996). „I'll See It When I Believe It”: Rodney King and the Prison-House of Video. W: Vivian Sobchack (red.). *The Persistence of History: Cinema, Television, and the Modern Event*. Nowy Jork: Routledge, s. 69.

⁶ Marilyn Yalom (1997) uzasadnia tę tezę odnosząc się do piersi i różnicy między wartościowaniem ‘małych piersi’ na Bliskim Wschodzie, a piersi w super rozmiarze, często wzmacnianych silikonem, jakie są cenione w naszym kraju. Zob. Rozdział 2 “The Erotic Breast” w jej książce *A History of the Breast*. Nowy Jork: Alfred Knopf.

ramach różnych przejawów podziału prywatne/publiczne⁷. Jak często argumentowały kobiety posługując się pojęciem gender, podział został ustalony w ten sposób, że mężczyźni przejęli domenę publiczną dla spraw, jakie są dla nich istotne, wypychając przy tym sprawy kobiet do sfery prywatnej⁸. Problemy mężczyzn nie tylko zdominowały, ale i zdefiniowały sferę publiczną. Z kolei sprawy kobiet, o tyle o ile różnią się od problemów, którymi zajmują się mężczyźni, zostały charakteryzowane jako prywatne. Jak ujmuje to Gavison, etykietowanie czegoś jako prywatne czy osobiste ma daleko idące materialne, to jest społeczne, ekonomiczne i polityczne konsekwencje:

„Celem określania tej czy innej aktywności jako ‘prywatnej’ jest wyłączenie tej aktywności - decyzji czy skargi - poza arenę społeczną, polityczną lub publiczną i powiązanie jej ze specjalnymi okolicznościami czy obowiązkami jednostki albo jednostek, których one dotyczą. Ta definicja z kolei wskazuje, jakie jest właściwe podejście i adresat problemu czy skargi. Jednostka, która cierpi z powodu osobistych trudności, może potrzebować pomocy lub terapii. Chociaż dostępność takiej pomocy może być ujęta jako kwestia społeczna, jednak konkretny problem nie jest sprawą publiczną.”⁹

Nie zaskakuje więc, że aktywistki w dużym stopniu odwoływały się do słynnego sloganu „prywatne jest polityczne”. Ten klasyczny postulat zawsze służył podważeniu tych elementów podziału na prywatne/publiczne, które określały, iż sprawy kobiet są prywatne lub osobiste. Jak argumentuje Carole Hanish „osobiste problemy są zawsze polityczne”¹⁰. O ile to wezwanie do protestu efektywnie stawiało na pierwszym planie rozrysowanie podziału na to co prywatne i publiczne, to jednak nie dawało odpowiedzi na skomplikowane wyzwania wobec tych rozrysowań. Niektóre wyzwania przybrały formę wewnętrznej krytyki podziału. Opierała się ona na argumentach, iż podział ten jest źle rozrysowany. Zewnętrzna krytyka z kolei kwestionowała legitymizację podziału samego w sobie, sugerując przy tym, że żaden podział nie powinien być rozrysowywany, wprost przeciwnie, podział na świat publiczny i prywatny nieodłącznie skutkuje krzywdzącą lub dyskryminacyjną dystrybucją korzyści i obciążeń - toteż powinien być zamazany¹¹. Toteż stwierdzenie, iż „prywatne jest polityczne” nie sprowadza się do prostego żądania, aby pewne sprawy znalazły się po publicznej raczej niż po prywatnej stronie podziału. Oznaczają one, iż samo rysowanie linii podziału jest polityczne samo w sobie. Ich największą wartością jest zdolność do zakwestionowania oczywistości tego podziału i wymuszenie społecznego uzasadnienia dla każdego rozrysowania linii. Chociaż w życiu niewiele jest tego co można określić jako nieodłączne publiczne czy prywatne, to, jak rozrysowane są granice, niesie ze sobą poważne skutki. Bez względu na to, czy podejmujemy wewnętrzną czy zewnętrzną krytykę tego podziału, teoretyczki interseksjonalności ustawicznie przypominają nam, jak na konkretne sposoby płeć, rasa, klasa, seksualna orientacja odgrywają rolę w różnej dystrybucji korzyści

---

⁷ Cenny zbiór artykułów, które analizują historię tego pojęcia w: Susan B. Boyd (red.) (1997). *Challenging the Public/Private Divide*. Toronto: University of Toronto Press.

⁸ Np. zob.: Elshtain, Jean B. (1981). *Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

⁹ Gavison, Ruth (1992). Feminism and the Public/Private Distinction. *Stanford Law Review* 45 (1), s. 19.

¹⁰ Hanisch, Carol (2000). The Personal Is Political. W: Barbara A. Crow (red.). *Radical Feminism: A Documentary Reader*. Nowy Jork: New York University Press, s. 113-114.

¹¹ Dyskusja tych krytyk w Gavison, ibidem

i obciążeń z obydwu tak zwanych publicznych czy prywatnych światów. Zwróćmy się więc do zapowiadanej wcześniej konceptualnej historii teraźniejszości.

Teoria intersekcjonalności. Uznanie rządu cienia

Wykluczenie kobiet ze stanowisk, gdzie mogły mieć wpływ na życie publiczne, było jedną z kwestii, jakie w początkowym okresie podnosiła druga fala feminizmu¹². Jak argumentowano, wykluczenie to wiązało się nie tylko z numerycznie kalkulowaną nieobecnością kobiet w polityce i na zawodowych stanowiskach, ale także ze stronnicy przekazem dokumentów historycznych i wiedzy społecznej. Dokumenty te opowiadały „jego” historię jako historię uniwersalną, co tylko częściowo było prawdziwe. Dale Spender ujęła to w ten sposób:

„Mężczyźni, dominująca płeć, mają tylko częściowy ogląd świata, a jednak zajmują taką pozycję, która pozwala im przedstawić własne poglądy i wartości jako ‘prawdziwe’ i jedyne; ich pozycja pozwala im narzucać tę wersję innym istotom ludzkim, które nie podzielają ich doświadczenia. Jest to jedna z kluczowych cech dominacji.... jest to środek, za pomocą którego połowa ludzkości może narzucić swoją wersję rzeczywistości drugiej połowie i nalegać, aby ta druga widziała wszystko na ich sposób.”¹³

Jak argumentowały feministki, doświadczenie kobiet nie było odzwierciedlane w dokumentach rzekomo uniwersalnej ludzkiej wiedzy. Kobiety były wykluczane z dokumentów historycznych, albo reprezentowane na sposoby, które nie odzwierciedlały ich nie odnotowywanych przeżyć ani doświadczeń. Wobec tego częściowego uniwersalizmu kobiety zaczęły podkreślać swoje różnice w stosunku do mężczyzn. Feministki argumentowały, że kobiety mają wspólne doświadczenia ucisku i wykluczenia. W szeregu dyscyplin naukowych kobiety zaczęły badania i dokumentowanie tych wykluczeń. Wykluczenie kobiet nie dotyczyło wyłącznie fizycznej nieobecności, chociaż o nią także chodziło. W grę wchodziła także nieobecność kobiet i ich perspektyw w szerokim zakresie dyscyplin wiedzy naukowej: w filozofii, historii, naukach technicznych, sztuce, prawie, religioznawstwie, językoznawstwie, polityce, psychologii. Slogany takie jak „Siostrzeństwo jest globalne” podkreślały wspólną kobiecą tożsamość i wzywały do zjednoczonego politycznego działania w celu osiągnięcia zmian politycznych i skończenia z historią wykluczeń opartych na płci.¹⁴

Podczas gdy istniała zgoda co do tego, iż kobiety są nieobecne w wielu obszarach ludzkiego działania, poglądy na temat znaczenia tej nieobecności i sposobów jej korygowania były podzielone. Dobrze to

---

¹² „Druga fala feminizmu” określa aktywizm kobiet, jaki pojawił się wraz ze społecznym fermentem z lat 1960. ‘Pierwsza fala feminizmu’ odnosi się do aktywności z późnego XIX i wczesnego XX wieku, skupionej na prawach wyborczych i prawach majątkowych zamężnych kobiet. Jeden z klasycznych kanadyjskich tekstów na temat pierwszej fali to: Cleverdon, Catherine L. (1950). *The Woman Suffrage Movement in Canada*. Toronto: University of Toronto Press.

¹³ Spender, Dale (1985). *Man Made Language*. Londyn: Routledge & Kegan Paul, s. 1-2.

¹⁴ Kolekcja ulotek, komiksów, manifestów i innych pisemnych dokumentów odzwierciedlających różnorodność drugiej fali zob. Baxandall, Rosalyn i Linda Gordon (red.) (2000). *Dear Sisters: Dispatches from the Women's Liberation Movement*. Nowy Jork: Basic Books. Zbiór teoretycznych artykułów z tego okresu zob. Crow, ibidem.

widać w obszarze debaty na temat jednakowości i różnicy [*sameness/difference*]¹⁵. Problem dotyczył tego, jak teoretyzować różnicę. Jaką różnicę powinny robić te różnice?

Historycznie odmienność [*difference*] kobiet usprawiedliwiała ich wykluczenie ze świata pracy i polityki. Opierając się na argumentach, iż odmienność kobiet nie powinna być przyczyną ich ucisku, w ramach jednego z kierunków myślenia uważano, iż najlepszą strategią jest zapewnienie, iż kobiety i mężczyźni są zasadniczo (z punktu widzenia prawa) podobni do siebie. Tak więc odmienność kobiet nie powinna uzasadniać ich wykluczenia. Strategia polegała na tym, aby usuwać bariery, które wykluczały kobiety etykietując je jako „odmienne”. Problem fałszywej uniwersalności miał być rozstrzygnięty przez dodanie kobiet. Kiedy już kobiety dojdą do władzy i na stanowiska, ich obecność zrobi różnicę. Kobiety przeobrażą struktury władzy od wewnątrz.¹⁶

W ramach drugiego kierunku myślenia uważano, iż powyższa strategia nie rozwiązuje problemów fałszywej uniwersalności. Jeśli kobiety otrzymają równe szanse, będą mogły osiągnąć sukces na warunkach męskiego świata, ale co z regułami, który tym światem rządzi? Być może metoda „dodaj i zamieszaj” pozwala na włączenie kobiet przez asymilację, zacierając przy tym istotne różnice. Modyfikacja systemu przez włączenie kobiet pozwoli kobietom konkurować z mężczyznami, ale na już ustalonych warunkach. A jeśli znaczenie odmienności kobiet wiąże się z tym, że mogą dostrzec potrzebę radykalnych zmian? Skutkiem strategii włączenia kobiet będzie zaledwie asymilacja, podczas gdy głębokie struktury ucisku i wykluczenia zostaną pominięte¹⁷. Toteż, jak argumentowano, afirmacja i waloryzacja różnic będzie lepszą strategią. Zastrzeżenia pojawiły się w samym środku ontologicznych i politycznych debat. W feministycznym środowisku głos zaczęły zabierać kobiety kolorowe, które przestrzegały, że feminizm powtarza błędy przypisywane przezeń „męskiemu nurtowi” myślenia. Audre Lorde ostrzegała, że feministki skłaniają się do myślenia o ucisku na uniwersalnych zasadach, podczas gdy siatka pojęciowa uniwersalizmu zamazuje doświadczenia kobiet kolorowych. Zwracając się do feministek, aby były bardziej wrażliwe na różnice między kobietami, a nie tylko różnice między mężczyznami a kobietami, powiedziała ona:

„Różnice wiążą się z tym, iż kobiety są uciskane, co przybiera zróżnicowane formy i zakres. Niektóre z nich są wspólne, inne nie. Owszem, ucisk kobiet wykracza ponad rasowe czy etniczne granice, ale nie znaczy to, iż jest on identyczny w ramach tych granic”.¹⁸

---

¹⁵ Na temat debaty o jednakowości/różnicy zob. Williams, Joan C. (1991). Dissolving the sameness/Difference Debate: A Post-Modern Path Beyond Essentialism in Feminist and Critical Race Theory. *Duke Law Journal*, s. 296

¹⁶ Ten doprawdy skromny argument był sformułowany przez pierwszą w Kanadzie sędzię Sądu Najwyższego. Zob. Wilson, Bertha (1990). Will Women Judges Really Make a Difference? *Osgoode Hall Law Journal*, 28(3), s. 507. Jej argument jest nadal kontrowersyjny w niektórych środowiskach. I tak grupa pravicowych konserwatywnych kobiet REAL Women (akronim “Realistic, Equal, Active for Life”) wniosła formalne zażalenie do Kanadyjskiej Rady Sądownictwa w sprawie ‘feministycznych’ poglądów zawartych w przemówieniu sędzi Wilson. Zob. REAL Women (1990) Letter to the Editor. *Toronto Star*, 24 Luty.

¹⁷ Wychodząc z takich założeń, Ferguson argumentuje, że biurokracji nie można zmienić od wewnątrz. Z zajmowanej przez nie pozycji kobiety widzą że system jest wadliwy. Liberalna strategia włączenia, choć godna pochwały nie dostrzega skali problemu: Ferguson, Kathy E. (1984). *The Feminist Case against Bureaucracy*. Philadelphia: Temple University Press.

¹⁸ Lorde, Audre (1984). Open Letter to Mary Daly. W: *Sister/Outsider: Essays & Speeches by Audre Lorde*. Freedom, CA.: The Crossing Press, s. 66 - 70.

Kobiety kolorowe zaczęły zabierać głos na temat specyficznych postaci ucisku, jakiego doświadczają i poczucia wykluczenia z feministycznego środowiska oraz zwróciły uwagę na to, jak roszczenia do uniwersalnego siostrzeństwa opierają się na niepisanych normach siostrzeństwa białych kobiet.

Biorąc pod uwagę historyczne doświadczenia kobiet kolorowych, miały one uzasadnione powody, aby z ostrożnością traktować feministyczne roszczenia do globalnego siostrzeństwa. Szczególnie w Kanadzie i w Stanach Zjednoczonych dyskurs emancypacji kobiet z XIX wieku zazębiał się z dyskursami o rasie i klasie.¹⁹ Rasistowskie założenia i strategie były głęboko zakorzenione w polityce seksualnej i reprodukcyjnej wczesnych ruchów feministycznych. Wiele kobiet z tego okresu uważało, iż rolą kobiet jest reprodukcja rasy, co jest nierozłączne z polityką imperialną i rasową. Ruch o prawa wyborcze kobiet często wzywał do przyznania prawa do głosowania tylko niektórym grupom kobiet, w tym także w zależności od koloru.²⁰ Wystarczy rzut oka na historię ruchu na rzecz kontroli urodzin, mówiła Angela Davis, aby zrozumieć, dlaczego kobiety kolorowe popadają w zdenerwowanie, gdy chodzi o przyłączenie się do walki o „prawo do aborcji”²¹. O ile problemy rasy nie były bezproblemowo podejmowane w środowiskach feministycznych, to z kolei pytania o gender nie były łatwe do podjęcia w środowiskach kolorowych.²² Kobiety kolorowe często znajdowały się między młotem rasizmu a kowadłem seksizmu. Nie tylko kobiety kolorowe kwestionowały fałszywą jedność siostrzeństwa. Inne kobiety z kolei podważały heteroseksualne domniemania zawarte w opisie kobiety jako nie-mężczyzny [„*the wo/man*”] który znajduje się u podstaw ruchu feministycznego. Pomimo ich znaczącego wkładu, lesbijki były często marginalizowane zarówno w feministycznej pracy naukowej, jak i w działalności politycznej²³.

Problem ten przekraczał rasowe linie podziału. Moraga i Anzaldúa sugerują, iż homofobia jest jedną z najistotniejszych linii podziału wśród kobiet kolorowych.²⁴ O ile polityczna aktywność kobiet artykułowana była w cieniu ‘przymusowej heteroseksualności’ o tyle doświadczenia lesbijek były niewidaczniane²⁵. Charlotte Bunch dochodzi do wniosku iż w skutek braku „zrozumienia, jak ważną rolę odgrywa heteroseksualność w podtrzymywaniu męskiej supremacji” ruch wyzwolenia kobiet nie miał ukierunkowania²⁶. Bunch i inne autorki stwierdziły, iż dopóki kobiety heteroseksualne [*straight women*] nie rozwiążą problemu własnej homofobii, dla przetrwania lesbijek o wiele lepszą opcją

---

¹⁹ McLaren, Angus (1990). *Our Own Master Race: Eugenics in Canada, 1885-1945*. Toronto: McClelland & Stewart; Zob. także Valverde, Mariana (1992) “When the Mother of the Race Is Free”: Race, Reproduction, and Sexuality in First-Wave Feminism. W: Franca Iacovetta i Mariana Valverde (red.). *Gender Conflicts: New Essays in Women's History*. Toronto: University of Toronto Press.

²⁰ W Kanadzie prawo głosu najpierw przyznano kobietom pochodzącym z Wielkiej Brytanii. Zob. Cleverdon, op.cit., s. 13. Zob. także Gilmore, Glenda E. (1996). *Gender and Jim Crow: Women and the Politics of White Supremacy in North Carolina, 1896-1920*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

²¹ Davis, Angela (1990). Racism, Birth Control, and Reproductive Rights. W: Marlene Gerber Fried (red.). *From Abortion to Reproductive Freedom: Transforming a Movement*. Boston: South End Press, s. 15.

²² Zob. np. White, Frances E. (1990) Africa on My Mind: Gender, Counter Discourse and African-American Nationalism. *Journal of Women's History*, 2(1), s. 73.

²³ Leonard, Leigh M. (1990-91). A Missing Voice in Feminist Legal Theory: The Heterosexual Presumption. *Women's Rights Law Review*, 12, s. 39.

²⁴ Moraga, Cherrie i Gloria Anzaldúa (red.) (1981). *This Bridge Called My Back: Writing by Radical Women of Color*. New York: Kitchen Table - Women of Color Press, s. 105.

²⁵ Rich, Adrienne (1983). *Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence*. London: Only-Women Press.

²⁶ Bunch, Charlotte (2000). Lesbians in Revolt, W: Crow (red.), op.cit, s. 332-335.

będzie radykalna separacja od ruchu feministycznego²⁷. Z kolei inne kobiety nie zgadzały się ze strategią separacji, a jednocześnie upominały heteroseksualne feministki, aby nie ulegały odruchom odrzucenia i stawiały czoła własnym emocjonalnym obawom i uprzedzeniom akceptując polityczną aktywność lesbijek w ramach ruchu kobiet²⁸. Debaty na temat wykluczenia i włączenia dodatkowo komplikowały głosy ze środowisk biseksualnych i transgenderowych²⁹.

Jednocześnie, Bunch oskarżała kobiety heteroseksualne o pomijanie pytań o rasę i klasę. Podobne upomnienia kolorowe kobiety adresowały do środowiska lesbijek. Wiele kobiet doświadczyło ograniczeń w swojej działalności politycznej z powodu przynależności do wielu kategorii. Elandria Henderson formułuje to w ten sposób:

„Jesteśmy czarne, jesteśmy lesbijkami, jesteśmy kobietami. Jesteśmy Czarnymi Kobietami Lesbijkami. Nie możemy rozedrzeć się na kawałki. Nie możemy walczyć z heteroseksualnymi uprzedzeniami, a jednocześnie być poddane rasistowskiemu traktowaniu. ... Nie możemy walczyć z rasizmem i jednocześnie być traktowane na seksistowskich zasadach. ... Czy musimy się kompletnie podzielić w naszej rewolucji? Czy mamy się oderwać od naszych homoseksualnych białych siostr i braci? Czy nie ma dla nas miejsca w Gay Liberation Movement czy w Black Liberation Movement, w społeczeństwie?”³⁰

Cheryl Clarke wzywa kobiety, aby pamiętały o różnicach, które trzeba brać pod uwagę, ale jednocześnie podkreśla jak istotne jest, aby przekroczyć te granice i organizować się wokół wspólnych politycznych celów, a nie na bazie koloru skóry czy orientacji seksualnej³¹.

Różnice między kobietami ciągle wyływały na powierzchnię, a także mnożyły się skargi na wykluczenie. Wiele grup kobiet: aborygenki, kobiety farncuskojęzyczne czy z trzeciego świata wyrażały swoje poczucie marginalizacji przez feminizm głównego nurtu. Feministki zaczęły stosować krytykę esencjalizmu do swojego własnego projektu, a także do tekstów matek-założycielek. Na przykład Elisabeth Spelman odnotowała, iż ciesząc się zasłużoną sławą prace Simone de Beauvoir pisane są z perspektywy, która przyjmuje punkt widzenia białych, heteroseksualnych kobiet z klasy średniej krajów zachodu jako punkt widzenia wszystkich kobiet.³² Tak jak Arystoteles w dyskusji o naturze i równości ludzi nie zaliczał do tej kategorii kobiet czy niewolników, także analiza sytuacji kobiet de Beauvoir była podobnie, choć nieintencjonalnie stronnicza. Zajmując takie stanowisko

---

²⁷ Zob. przykładowo Johnstone, Jill (1974). *Lesbian Nation: The Feminist Solution*. New York: Simon & Schuster; Frances (2000), *The Soul Selects: A New Separate Way*. W: Crow (red.), *ibid.*, s. 328-331.

²⁸ Abbott, Sidney i Barbara Love (2000). *Is Women's Liberation a Lesbian Plot?*. W: Crow (red.), *ibid.*, s. 310.

²⁹ W ruchu feministycznym brały udział także kobiety, które były zdecydowanie przeciwnie włączeniu kobiet transgender do tego ruchu. Przykładem takiego kontrowersyjnego stanowiska jest Raymond, Janice (1979). *The Transsexual Empire: The Making of the She-Male*. Boston: Beacon Press. Inne feministyczne badaczki miały bardziej skomplikowane poglądy na temat radykalnych wyzwań jak stawia kategoria biseksualności. Zob. np., Colker, Ruth (1995). *Bi: Race, Sexual Orientation, Gender and Disability*. *Ohio State Law Journal*, 56 (1).

³⁰ Henderson, Elandria V. (2000). *The Black Lesbian*. W: Crow (red.), *op.cit.*, s. 325

³¹ Clarke, Cheryl (1981). *Lesbianism: an Act of Resistance*. W: Moraga i Anzaldúa (red.), *op.cit.*, s. 128.

³² Spelman, Elisabeth V. (1988). *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*. Boston: Beacon Press.

Spelman nie odrzuca dorobku de Beauvoir. Ostrzega jednak przed fałszywym esencjalizmem, który pozbawia feminizm narzędzi do rozmontowania struktur ucisku.

Krytyka esencjalizmu dawała możliwość poznania różnic między kobietami. Niemniej niektóre feministki obawiały się, że ucieczka od fałszywej jedności zaprowadzi feminizm do równie niebezpiecznej pułapki fałszywej różnorodności.³³ Feministki muszą pamiętać, że zwrócenie uwagi na konkretne doświadczenia miało na celu rozpoznanie tego, co je łączy. Kim Crenshaw argumentowała w ten sposób:

„Kiedy odślonimy zasłonę klasy i rasy, aby odkryć wspólne sprawy kobiet, wówczas odnajdziemy także nieoczekiwane możliwości [działania na rzecz] poprawy sytuacji kobiet i budowania koalicji... Kiedy spostrzeżemy, że problem, o którym z początku sądziłyśmy, że ma ograniczony zasięg, wiąże się z szerszymi uwarunkowaniami, to dostrzeżemy, że problemy, których ze sobą nie wiązałyśmy, okazują się jednak dobrze znajome a feminizm już dysponuje narzędziami, aby im stawić czoła.”³⁴

Podczas gdy esencjalizm należy traktować ze zdrową dozą sceptycyzmu, to warto przy tym pamiętać, że nie zawsze był on narzędziem ucisku i wykluczenia. Jak zauważa Debbie Epstein, „esencjalizujące slogany zawsze odgrywały pozytywną rolę w konstruowaniu afirmatywnej tożsamości grup podporządkowanych i w rozwoju strategii oporu, które opierały się na takich tożsamościach”.³⁵

Esencjalizm jest jak miecz z podwójnym ostrzem i w niektórych politycznych kontekstach może być używany także jako element strategii oporu. Jak jednak zauważają teoretyczki intersekcjonalności, esencjalizm sam w sobie ogranicza rozumienie. Jak podkreśla Sherene Razack, aby mieć jakąkolwiek polityczną wartość, krytyka musi być połączona ze strategią niesubordynacji.³⁶

Tego właśnie podejmuje się analiza intersekcjonalności, która skupia się na tym, jak gender krzyżuje się z wieloma innymi wymiarami życia kobiet. Często oznacza to skupienie się na życiu tych kobiet, które dotychczas znajdowały się na marginesach głównego nurtu dyskursu feministycznego. Nie chodzi tu tylko o prostą dokumentację różnicy, ani o wywołanie poczucia winy tych grup, które są w centrum teoretycznego zainteresowania, choć trzeba przyznać, iż poczucie winy i jej wyparcie są powszechną odpowiedzią na intersekcjonalne krytyki. W intersekcjonalnej analizie chodzi o ustalenie, czy doświadczenia grup na skrzyżowaniach są pomocne w tworzeniu lepszych teorii.

Zwrócenie uwagi na konkretne doświadczenia kobiet pochwyconych przez wielorakie systemy ucisku przyczyniło się do wytworzenia nowej wiedzy. Zaliczyć tu można spostrzeżenie, iż na skrzyżowaniach powstają nie tylko konkretne formy wiktyimizacji, ale także nowe strategie oporu. Skupienie się wyłącznie na podwójnej wiktyimizacji nie pozwala dostrzec, jak kobiety umiejętnie wypracowują innowacyjne strategie oporu. Do współzależności między wiktyimizacją a oporem odnosi się

---

³³ Zob. np. Martin, Jane Roland (1994). *Methodological Essentialism, False Difference, and Other Dangerous Traps*. *Signs*, 19 (3), s. 630.

³⁴ Crenshaw, Kimberlé (1992). *Race, Gender, and Sexual Harassment*. *Southern California Law Review*, 65, s. 1474-75.

³⁵ Epstein, Debbie (1993). *Changing Classroom Cultures: Anti-Racism, Politics and Schools*. Stoke-on-Trent: Trentham Books, s. 17

³⁶ Razack, Sherene (1996). *Beyond Universal Women: Reflections on Theorizing Differences among Women*. *University of New Brunswick Law Journal*, 45, s. 209

spostreżenie Adrienne Rich, która mówiła, iż siła może pochodzić z tego samego miejsca co rana³⁷. Drugie nowe spostrzeżenie wiąże się z potrzebą połączenia badań nad wykluczeniem z analizami uprzywilejowania³⁸. Na jakie sposoby przywilej jednych kobiet wiąże się z marginalizacją i wykluczeniem innych kobiet? I jak rozróżnić między przywilejami, które należy poszerzyć do większej liczby osób, a przywilejami, które trzeba zlikwidować?

Patricia Hill Collins włączyła oba te spostrzeżenia do swojej pracy na temat powiązań między różnymi postaciami ucisku³⁹. Skoncentrowała się na przemocy jako jednym z mechanizmów ucisku i przebadła jak mechanizm ten funkcjonuje na skrzyżowaniu przywileju i poszkodowania. Podejście Hill Collins uwypukla ważność przywiązywania uwagi zarówno do sposobów, na jakie kobiety są uprzywilejowane, jak i mechanizmów ich poszkodowania. Nie tylko należy analizować sytuację czarnych kobiet, ale także czarnych mężczyzn, jak i białych mężczyzn i kobiet, aby zrozumieć jak różne zależności ucisku, oporu i korzyści łączą się, aby podtrzymać systemy ucisku. Argumentuje ona, iż każda z tych grup doświadcza specyficznego rodzaju krzywdy i rozwija konkretne tradycje oporu. Wynika z tego, iż powinniśmy skupić się na formach oporu, jakie są możliwe w konkretnych miejscach. Przemieszcza to uwagę z poszukiwania uniwersalnych strategii - na konkretne miejsca, gdzie można odkryć, jakie różne strategie są tam dostępne ludziom doświadczającym różnych postaci przywileju i poszkodowania. Przydatne jest zarówno zwrócenie uwagi na tych, którzy są oznaczeni przez wielorakie osie poszkodowania, jak i podjęcie teoretycznej refleksji o tych, którzy są jednocześnie przyciągani i spychani przez przywilej i poszkodowanie.

Władza i taktyki oporu

Współczesne teorie władzy rozwijały się pod wpływem prac Foucault, toteż warto w skrócie przedstawić jego ujęcie tego problemu. Foucault argumentował, iż wiele teorii władzy opiera się na urzeczawiających metaforach, które opowiadają o władzy jako czymś, co można utrzymać, zgromadzić, posiadać lub zdobyć⁴⁰. Foucault twierdził, iż pożytkowanie się tymi metaforami pozwoliło na to, „iż jakaś niezmiernie skomplikowana realność umyka nam”⁴¹. Starając się o uniknięcie tych metafor, Foucault sformułował swoje teoretyczne podejście do władzy w pięciu punktach, które brzmią następująco: władza nie jest czymś, co można posiadać, władza jest czymś, co manifestuje się w relacjach; relacje władzy nie są zewnętrzne wobec relacji innego typu, ale są wobec nich immanentne i produktywne; władza rozprzestrzenia się od dołu i jest wszechobecna w stosunkach

---

³⁷ Zob. jej wiersz „Power” w *Dream of a Common Language: Poems 1974-1977*. New York: Norton, 1978, s. 3.

³⁸ Bardzo dobry wprowadzający artykuł na temat przywileju zob. McIntosh, Peggy (1989). White Privilege: Unpacking the Invisible Knapsack. *Peace & Freedom*, lipiec-sierpień, s. 10.

³⁹ Collins, Patricia H. (1994), „The Tie That Binds: Rethinking Racism, Sexism and Violence”, wykład wygłoszony 25 października w Ann Arbor, Michigan. Poglądy te są streszczone w: Johnson, Rebecca (1995). *Power and Wound*. Niepublikowane pracy University of British Columbia, s. 265.

⁴⁰ Foucault, Michel (1995[1978]). *Historia Seksualności*, Tom 1. Wola wiedzy. Warszawa: Czytelnik.

⁴¹ Foucault, Michel (1999). Podmiot i władza. Tłum. Jacek Zychowicz. *Lewą Nogą*, 9, s. 183. Republika w Bibliotece Online Seminarium Foucault:

URL http://www.ekologiasztuka.pl/seminarium.foucault/readarticle.php?article_id=21

społecznych. Relacje władzy są zarówno intencjonalne, jak i niesubiektywne; tam gdzie jest opór, tam jest władza⁴²

Z propozycji tych wynikają dwa ważne spostrzeżenia. Po pierwsze, Foucault argumentuje, iż zarówno ci, którzy są postrzegani jako bezsilni, jak i władni, są produktami władzy. Po drugie, władza nie tyle jest zdolnością, co procesem, w którym współuczestniczymy. Pomimo że jednostki (które umownie nazywamy bezsilnymi i władnymi) są efektami władzy, to jednocześnie są elementami jej artykulacji. Wszystkie jednostki zarówno wywierają władzę, jak i władza na nie oddziałuje. Władza nie jest towarem, posiadany przez nielicznych, który można obrócić przeciwko innym. Jest ona właściwością systemu stosunków społecznych, podzielanym zasobem, który można aktywować z różnych pozycji w ramach systemu. Wynika z tego wniosek, iż poszukiwanie jednego przeciwnika czy jednej ofiary jest błędne.

Niektórzy krytycy zwracają uwagę, iż takie podejście zamazuje różnice, gdyż sugeruje, że wszyscy są jednakowo usytuowani w odniesieniu do władzy. Krytyka ta opiera się na błędnej interpretacji. Stwierdzenie, że władza jest wspólna nie oznacza, że wszystkie jednostki są jednakowo usytuowane w odniesieniu do swoich zdolności działania. Koszty działania nie są równomiernie podzielane, a koszty uczestnictwa są wyższe dla jednych niż dla drugich. Przy czym zwrócenie uwagi na zróżnicowane koszty nie oznacza, że tylko niektóre jednostki mają sprawczość czy zdolność działania.

Podejścia inspirowane pracami Foucault odnoszą się do innego problemu. Nie chodzi o to, „kto ma władzę”, ale o przebadanie, jakie możliwości działania są dostępne dla różnych ludzi w różnych miejscach, kosztów związanych z tymi możliwościami i sposobów, na jakie te możliwości wiążą się z innymi umiejscowieniami i dostępnymi opcjami działania. Patricia Hill Collins podkreśla, że zwracanie uwagi na te związki ma kluczowe znaczenie, aby zrozumieć, jak konkretnie usytuowane jednostki mogą wykorzystać obecne konfiguracje władzy, czerpać korzyści z określonych możliwości, stawiać opór, lub interweniować w te konfiguracje. Foucault zwraca szczególną uwagę na lokalne mechanizmy/mikropraktyki, w których ujawnia się władza.

Jak wynika z tego podejścia, należy zdecentralizować krytykę i odwieść ją od poszukiwania „winnego”, aby zamiast tego zwracać uwagę na procesy, które nadają znaczenie relacjom. Decentralizacja pytania o to, „kto jest winien” nie oznacza, że nie ma aktorów, lub że pojęcie wyboru straciło znaczenie. Wprost przeciwnie. Podejście to uwzględnia sprawczość podmiotów, które biorą odpowiedzialność za swoje działanie, ale zakres ich odpowiedzialności jest ograniczony [przez konfiguracje relacji władzy]. Wszyscy ludzie są konkretnie umiejscowieni, mają zróżnicowany potencjał do skutecznego oporu, oraz zróżnicowane możliwości czerpania korzyści z działań (odległych) innych. Metafora siły i rany dobrze oddaje tego rodzaju doświadczenia.

Foucaultowskie podejście do władzy odzwierciedla się w pracy teoretyczki interseksjonalności, Patrycji Mann. Argumentuje ona, iż jednym z wyzwania dla feminizmu jest stworzenie nowej siatki pojęciowej, gdzie walka będzie reprezentowana inaczej niż przez jednolity polityczny podmiot „Kobiety”, a z drugiej strony przez jednolitego politycznego oponenta „Patriarchat”⁴³. Argument ten

---

⁴² Za streszczeniem w: Winter, Steven L. (1996). The “Power” Thing, *Virginia Law Review*, 82, s. 794-95

⁴³ Mann, Patricia S. (1994). *Micro-Politics: Agency in a Post-Feminist Era*. Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 159.

wiąże się z tworzoną przez nią teorią sprawczości jednostki, która lepiej odzwierciedli upłciwione społeczne transformacje. Mann podkreśla, iż współczesne społeczne i polityczne siatki pojęciowe modernizmu „wyczerpały swoją zdolność wyjaśniania najbardziej palących problemów naszych czasów”⁴⁴.

Jak dobitnie pokazała debata na temat esencjalnych cech kobiet, związane z nowoczesnością pojęcie jednolitego podmiotu nie wydaje się już przekonujące. W obecnym przeświadczeniu *Ja* uległo fragmentacji, a nawet dyfuzji. Jednocześnie poczuciu upłynnienia towarzyszy przekonanie, że jednak jakiś rdzeń *Ja* pozostał. Jak ujął to Hans „kompletne rozpuszczenie *Siebie* jest absurdalne, ponieważ oczywiście jesteśmy w pewnym sensie, nawet jeśli to JAK jesteśmy i co to znaczy istnieć stało się problematyczne”⁴⁵. Zdaniem Mann jednym z pierwszych kroków, jakie należy zrobić, jest odejście od koncentrowania na jednostce i przemieszczenie uwagi na działania. Jak sugeruje: „skoro obecnie tożsamości społeczne są tak niestabilne, to nie powinniśmy przestać koncentrować się na tych kruchych pojęciach *Siebie*. Zamiast tego więcej czasu powinniśmy poświęcić na analizę jakości naszych działań... Powinniśmy myśleć o sobie jako o aktorach w konflikcie, raczej niż jako o fragmentarycznych *Ja* [*fragmented selves*]”⁴⁶.

Zamiast postrzegania jednostek jako fragmentarycznych *Ja*, w podejściu Mann jednostki są skonfliktowanymi aktorami, zaangażowanymi w konkretnie umiejscowione walki o kwestie rasy, klasy, seksualnych preferencji, jak i gender. Każda opozycyjna polityka musi opierać się, stwierdza Mann, na rzeczywistości tego ucieleśnienia. W ramach jej teorii główne pytanie nie dotyczy tego kim jesteśmy, ale tego co robimy. Uwaga zwrócona jest na ważność i znaczenie dostępnych dla nas typów działania. Ucieleśnione podejście poważnie bierze pod uwagę kwestie koloru, płci, klasy, orientacji seksualnej i fizycznych zdolności konkretnych ciał w konkretnych kontekstach, co ma duże znaczenie przy stawianiu takich pytań. Koncentracja na tych kwestiach podkreśla, jak istotne jest zwracanie uwagi na historyczną wypadkowość współdziałania wielu wymiarów ucisku i sprawczości w konkretnym instytucjonalnym kontekście.

Obecne zainteresowanie teorią intersekcjonalną najlepiej można zrozumieć patrząc na nią jako na nieustanny dialog feminizmu z przeszłością, z której się wywodzi. Teoria ta niesie ze sobą znaki konkretnej historii, gdzie kobiety zmagaly się z kwestiami władzy, esencjalizmu, tożsamości. W najlepszym razie, teoria intersekcjonalności reprezentuje odważny wysiłek na rzecz tego, aby część z bolesnych fragmentów historii feminizmu nie zatruwała naszej terażniejszości i przyszłości.

Tłum. Ewa Charkiewicz

---

⁴⁴ Ibid. s. 1.

⁴⁵ Hans, op. cit., s. 67.

⁴⁶ Mann, op. cit., s. 4

Bibliografia:

Abbott, Sidney i Barbara Love (2000). Is Women's Liberation a Lesbian Plot?. W: Barbara A. Crow (red.). *Radical Feminism: A Documentary Reader*. Nowy Jork: New York University Press.

Baxandall, Rosalyn i Linda Gordon (red.) (2000). *Dear Sisters: Dispatches from the Women's Liberation Movement*. Nowy Jork: Basic Books.

Belleau, Marie-Claire (1999). L'intersectionnalité: Feminisms in a Divided World (Quebec-Canada). W: Dany Lacombe & Dorothy Chunn (red.), *Law as a Gendering Practice*. London: Oxford University Press.

Boyd, Susan B. (red.) (1997). *Challenging the Public/Private Divide*. Toronto: University of Toronto Press.

Bunch, Charlotte (2000). Lesbians in Revolt, W: Barbara A. Crow (red.). *Radical Feminism: A Documentary Reader*. Nowy Jork: New York University Press.

Clarke, Cheryl (1981). Lesbianism: an Act of Resistance. W: Cherrie Moraga i Gloria Anzaldua (red.) (1981). *This Bridge Called My Back: Writing by Radical Women of Color*. New York: Kitchen Table - Women of Color Press.

Cleverdon, Catherine L. (1950). *The Woman Suffrage Movement in Canada*. Toronto: University of Toronto Press.

Colker, Ruth (1995). Bi: Race, Sexual Orientation, Gender and Disability. *Ohio State Law Journal*, 56 (1).

Collins, Patricia H. (1994), "The Tie That Binds: Rethinking Racism, Sexism and Violence", wykład wygłoszony 25 października w Ann Arbor, Michigan.

2006 [1990] Czarna myśl feministyczna w macierzy dominacji. W: Aleksandra Jasińska-Kania et. al (red.), "Współczesne teorie socjologiczne". Tłum. Bogdan Baran. Scholar. ss 1185-1196

Crenshaw, Kimberlé (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*.

Crenshaw, Kimberlé (1992). Race, Gender, and Sexual Harassment. *Southern California Law Review*, 65.

Crow, Barbara A. (red.) 2000. *Radical Feminism: A Documentary Reader*. Nowy Jork: New York University Press.

Davis, Angela (1990). Racism, Birth Control, and Reproductive Rights. W: Marlene Gerber Fried (red.). *From Abortion to Reproductive Freedom: Transforming a Movement*. Boston: South End Press.

Elshtain, Jean B. (1981). *Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

- Epstein, Debbie (1993). *Changing Classroom Cultures: Anti-Racism, Politics and Schools*. Stoke-on-Trent: Trentham Books.
- Ferguson, Kathy E. (1984). *The Feminist Case against Bureaucracy*. Philadelphia: Temple University Press.
- Foucault, Michel (1995 [1978]). *Historia Seksualności*, Tom 1. Wola wiedzy. Tłum. Tadeusz Komendant. Warszawa: Czytelnik.
- Foucault, Michel (1997). Nietzsche, Genealogy, History. W: Donald F. Bouchard (red.), *Language, Countermemory, Practice: Selected Essays and Interviews*. Ithaca: Cornell University Press.
- Foucault, Michel (1999). Podmiot i władza. Tłum. Jacek Zychowicz. *Lewą Nogą*, 9. Republika w Bibliotece Online Seminarium Foucault: URL http://www.ekologiasztuka.pl/seminarium.foucault/readarticle.php?article_id=21
- Frances (2000), The Soul Selects: A New Separate Way. W: Barbara A. Crow (red.). *Radical Feminism: A Documentary Reader*. Nowy Jork: New York University Press.
- Gavison, Ruth (1992). Feminism and the Public/Private Distinction. *Stanford Law Review* 45 (1).
- Gilmore, Glenda E. (1996). *Gender and Jim Crow: Women and the Politics of White Supremacy in North Carolina, 1896-1920*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Grillo, Trina (1995). Anti-Essentialism and Intersectionality: Tools to Dismantle the Master's House. *Berkeley Women's Law Journal*, 10 (1).
- Hanisch, Carol (2000). The Personal Is Political. W: Barbara A. Crow (red.). *Radical Feminism: A Documentary Reader*. Nowy Jork: New York University Press.
- Hans, James S. (1990). *The Fate of Desire*. Nowy Jork: State University of New York Press.
- Henderson, Elandria V. (2000). The Black Lesbian. W: Barbara A. Crow (red.). *Radical Feminism: A Documentary Reader*. Nowy Jork: New York University Press.
- Hine, Darlene C. (1993). "In the Kingdom of Culture": Black Women and the Intersection of Race, Gender, and Class. W: Gerald Early (red.). *Lure and Loathing: Essays on Race, Identity, and the Ambivalence of Assimilation*. Nowy Jork: The Penguin Press.
- Johnson, Rebecca (1995). Power and Wound. Niepublikowane prace University of British Columbia.
- Johnstone, Jill (1974). *Lesbian Nation: The Feminist Solution*. New York: Simon & Schuster.
- Leonard, Leigh M. (1990-91). A Missing Voice in Feminist Legal Theory: The Heterosexual Presumption. *Women's Rights Law Review*, 12
- Lorde, Audre (1984). Open Letter to Mary Daly. W: *Sister/Outsider: Essays & Speeches by Audre Lorde*. Freedom, CA.: The Crossing Press.

- Mann, Patricia S. (1994). *Micro-Politics: Agency in a Post-Feminist Era*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Martin, Jane Roland (1994). Methodological Essentialism, False Difference, and Other Dangerous Traps. *Signs*, 19 (3).
- McIntosh, Peggy (1989). White Privilege: Unpacking the Invisible Knapsack. *Peace & Freedom*, lipiec-sierpień.
- McLaren, Angus (1990). *Our Own Master Race: Eugenics in Canada, 1885-1945*. Toronto: McClelland & Stewart.
- Miles, Angela (1996). *Integrative Feminisms: Building Global Visions, 1960s-1990s*. New York: Routledge.
- Moraga, Cherrie i Gloria Anzaldua (red.) (1981). *This Bridge Called My Back: Writing by Radical Women of Color*. New York: Kitchen Table - Women of Color Press.
- Raymond, Janice (1979). *The Transsexual Empire: The Making of the She-Male*. Boston: Beacon Press.
- Razack, Sherene (1996). Beyond Universal Women: Reflections on Theorizing Differences among Women. *University of New Brunswick Law Journal*, 45.
- REAL Women (1990) Letter to the Editor. *Toronto Star*, 24 Luty.
- Rich, Adrienne (1978). Power. W: *Dream of a Common Language: Poems 1974-1977*. New York: Norton.
- (1983). *Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence*. London: Only-Women Press.
- Spelman, Elizabeth V. (1988). *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*. Boston: Beacon Press.
- Spender, Dale (1985). *Man Made Language*. Londyn: Routledge & Kegan Paul.
- Tomasulo, Frank P. (1996). "I'll See It When I Believe It": Rodney King and the Prison-House of Video. W: Vivian Sobchack (red.). *The Persistence of History: Cinema, Television, and the Modern Event*. Nowy Jork: Routledge.
- White, Frances E. (1990) Africa on My Mind: Gender, Counter Discourse and African-American Nationalism. *Journal of Women's History*, 2(1).
- Williams, Joan C. (1991). Dissolving the sameness/Difference Debate: A Post-Modern Path Beyond Essentialism in Feminist and Critical Race Theory. *Duke Law Journal*.
- Wilson, Bertha (1990). Will Women Judges Really Make a Difference? *Osgoode Hall Law Journal*, 28(3).
- Winter, Steven L. (1996). The "Power" Thing, *Virginia Law Review*, 82.

Valverde, Mariana (1992) "When the Mother of the Race Is Free": Race, Reproduction, and Sexuality in First-Wave Feminism. W: Franca Iacovetta i Mariana Valverde (red.). *Gender Conflicts: New Essays in Women's History*. Toronto: University of Toronto Press.

Yalom, Marilyn (1997). *A History of the Breast*. Nowy Jork: Alfred Knopf.

Źródło: Rebecca Johnson. Gender, Race, Class, and Sexual Orientation: Theorizing the Intersections. W: Gayle MacDonald, Rachel L. Osborne i Charles C. Smith. *Feminism, Law, Inclusion. Intersectionality in Action*. Toronto: Sumach Press. 2005. ss 21-37

Dziękujemy Rebecce Johnson za uprzejmą zgodę na polski przekład i zamieszczenie go w Bibliotece Online Think Tanku Feministycznego na www.ekologiasztuka.pl

Dane bibliograficzne do polskiego tłumaczenia: Rebecca Johnson. Gender, rasa, klasa i seksualna orientacja. Teoretyczne ujęcia intersekcjonalności. Tłum. Ewa Charkiewicz. Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego. 2009 [2005]. URL <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0068johnson.pdf>

O Autorce: Rebecca Johnson jest profesorką na Wydziale Prawa, Uniwersytetu Wiktorii w Kanadzie. Wykłada prawo konstytucyjne, prawo kryminalne, teorie prawa, prawo i film. Interesują ją związki między prawem a społeczeństwem, co między innymi skłoniło ją do napisania książki *Taxing Choices. The Intersection of Class, Gender, Parenthood, and the Law*. Vancouver: UBC Press. 2002

Uwagi od tłumaczki: debata na temat analizy intersekcjonalnej jest u nas mało znana, bądź upraszczana jest do dodawanych kategorii tożsamości. Nie ma tekstów odnoszących się do 'systemowego' wymiaru intersekcjonalności. Wyjątkiem 'klasyczny' wkład do tej debat, zob. Patricia Hill Collins, „Czarna myśl feministyczna w macierzy dominacji”, w: Aleksandra Jasińska-Kania et. al red. *Współczesne teorie socjologiczne*. Tłum. Bogdan Baran. Scholar. 2006 [1990]. ss 1185-1196. Rebecca Johnson rekonstruuje historię feminizmu północnoamerykańskiego z perspektywy wykluczenia i walk o włączanie kategorii rasy i orientacji seksualnej. Jeśli chodzi o podejścia do kategorii klasy i gender w myśli feministycznej, zapraszamy do lektury Joan Acker. *Przeobrażanie kategorii klasy, rasy i płci*. Feministyczne przemyślenia Tłum. Katarzyna Gawlicz. Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego 2009 [2000].